

Kültepe Tabletlerinde Geçen *hašlātum* Kelimesi Üzerine Bir Değerlendirme*

A Commentary on hašlātum Word Recorded in Kültepe Tablets

Esmā ÖZ**

Öz

Anadolu'nun en eski yazılı belgeleri olan, Asur Ticaret Kolonileri Dönemine tarihlenen (M.Ö±1975-1723) Kültepe tabletlerinden öğrendiğimize göre, Anadolu'nun yerli halkı, ticaretle uğraşan bazı yerli tüccarların dışında, çoğunlukla tarım ve hayvancılık yaparak geçimini sağlıyordu. Bu tabletlerden anlaşıldığı üzere, tarım faaliyetlerinde ilk sırayı tahıl tarımı almaktadır. Kültepe başta olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan kazılarda ele geçen arkeolojik malzemeler de bunu doğrulamaktadır. Tarım kültürünün yaygın olduğu Anadolu'da tahıl çeşitliliği de kaçınılmazdır. Çalışmamıza konu olan *hašlātum* kelimesi de, Kültepe metinlerinde tahılın öğütülmesi ya da haşlanmasıyla elde edilen bir besin maddesi olarak görünmektedir. Bizce, *hašlātum*, buğday yarması ya da kuvvetle muhtemel bulgur anlamında kullanılıyordu.

Anahtar Kelimeler: Kültepe tabletleri, Eski Anadolu, yerli halk, tarım, *hašlātum*

Abstract

According to we have learned from Kültepe tablets which are Anatolia's the oldest written documents, dated to Assyrian Trade Colonies Period, Anatolia's

---

* Bu makale, Esmā Öz, Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık başlıklı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Ankara 2011) basılmamış doktora tezinden üretilmiştir. Makale, tezin 82-85. sayfaları arasında yer alan bölümü genişletilerek ve yeni ilaveler yapılarak hazırlanmıştır. Makaleyi hazırlama sürecinde yaptığı yardımlar ve verdiği fikirler için Hocam Prof. Dr. Salih Çeçen'e çok teşekkür ederim.

** Yrd.Doç.Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara. e-mail:dolunay.es@gmail.com; eoz@ybu.edu.tr

native public were maintaining by agriculture and animal husbandry except for some native merchants who engaged in trade. As is understood from these tablets, in agricultural activities cereal agriculture holds the first place. Kültepe rank first, confirms this one also archeological materials which discovered in excavations Anatolia's at various locations. Crop diversity is also inevitable in Anatolia where agriculture culture was prevalent. Also hašlātum word which is the subject of our study in Kültepe texts seems to as a nutrient obtained by boiled or milling of the cereal. In our opinion hašlātum was being used in the sense of wheat or most likely splitting of wheat.

Key Words: Kültepe Tablets, Ancient Anatolia, native people, agriculture, hašlātum

Eskiçağlardan beri insanların yaşadıkları bölgelerin coğrafyası ve iklim şartları, mutfak kültürünü ve beslenme alışkanlıklarını şekillendirmiştir. Neolitik Dönemin önemli merkezlerinden Konya-Çatalhöyük, Burdur-Hacılar, Karaman-Can Hasan ve Diyarbakır-Çayönü başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yapılan kazılarda bulunan arkeobotanik kalıntılar, bu dönemde ağırlıklı olarak tahıl tarımının yapıldığını ortaya koymaktadır. Daha geç devirlere, Asur Ticaret Kolonileri Dönemine geldiğimizde de, Anadolu halkının beslenme alışkanlıklarının değişmediğini, yine tahıl tarımının yaygın olarak devam ettiğini, Kültepe/Kaniş kazılarında bulunan arkeolojik eserler ve çivi yazılı kaynaklar sayesinde öğreniyoruz. Kültepe/Kaniş kazılarında, hemen her evde duvar diplerine sıralı bir şekilde yerleştirilmiş zahire küpleri içerisinde kömürleşmiş buğday taneleri ve arpa kabukları bulunmuş, evlerde tahıl ve tuz gibi besin maddelerini ezmek için kullanıldığı anlaşılan öğütme taşları ele geçmiştir.¹ Kaniş şehri dışında diğer Eski Anadolu kentlerinde de tarımsal faaliyetlerde ilk sırayı tahıl tarımının aldığı anlaşılmaktadır. Boğazköy, Ortaköy, Maşathöyük, Kuşaklı ve Kaman-Kalehöyük kazılarında tahıl siloları ve erzak küpleri ortaya çıkarılmıştır.² Yine, Hattušaş-Büyükkaya'da, Hititler'in kıtlık olaylarına karşı yaptıkları anlaşılan, kapasiteleri 2000 litreye kadar ulaşan büyük küpler ve tahıl depoları bulunmuştur.³

¹ Bkz. Özgüç, T., *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948*, TTK Yayınları, Ankara 1950a; *Kültepe-Kaniş, Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 1959; *Kültepe-Kaniş II, Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara 1986; Kulakoğlu, F., *Kültepe-Kaniş Kazıları 2006 Yılı Raporu*, Ankara 2006.

² Ünal, A., *Anadolu'nun En Eski Yemekleri, Hititler ve Çağdaş Toplumlarda Mutfak Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 79.

³ Ünal, a.g.e, s. 79.

Arkeolojik buluntularla birlikte çivi yazılı kaynaklar, Eski Anadolu'daki tarım faaliyetleri ve mutfak kültürü hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yerli halka ait tabletlerden, özellikle Kültepe'nin geç safhasını temsil eden Ib dönemi belgelerinden, ticaretle ilgilenen bazı yerli tüccarların dışında, halkın büyük çoğunluğunun tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları anlaşılmaktadır. Bu tabletlere göre, Asur Ticaret Kolonileri Döneminde, Orta Anadolu'da arpa ve buğday, ekimi yapılan tarım ürünlerinin başında gelmekte, yerlilerin kendi aralarında düzenledikleri borç senetlerinde alım-satımı yapılan ürünler arasında ilk sırada yer almaktadır.⁴

Anadolu'da tarım kültürü, yerli halk için âdeta bir yaşam biçimi olmuştur. Yerli halk ticarî işlerini, *ana/ina harpi* "hasat zamanına kadar/hasat zamanında", *ana ābit niġgallim* "orak tutma zamanına kadar", *ina adrim/ina erab adrim* "harmanda (harman zamanında) / harmana girişte", *ina iddi arāšim* "tohum atma (ekme) zamanında", *ana/ina kubur uāatim*, "tahılın olgunlaşmasına kadar/tahılın olgunlaşmasında" gibi yıl içerisinde belli dönemleri gösteren zirai tâbirlere göre şekillendirmişlerdir.⁵

Tarım kültürünün ve bilhassa tahıl tarımının bu kadar önemli ve yaygın olduğu Orta Anadolu'da tahıl çeşitliliği de kaçınılmazdır. Kültepe metinlerinde kayıtlı *hašlātum* kelimesi de, tahıldan elde edilen bir besin maddesi olarak görünmektedir. *hašlātum*'un "ezmek, kırmak, parçalamak, öğütmek" anlamındaki *hašālu*⁶ fiilinden türetilmiş olduğu ve "bulgur"a karşılık gelebileceği düşünülmektedir⁷ ve bu kuvvetle muhtemeldir.⁸

⁴ Bkz. Gökçek, L.G.- Kuzuoğlu, R., "Kültepe Metinlerinde Geçen Hububat Türleri ve Ticareti", *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2006, s. 151-160; Öz, E., Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu Tarım ve Hayvancılık, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

⁵ Kültepe metinlerinde geçen tarihleme usulleri için bkz. Bayram, S., "Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler", *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1990, s. 453-462; Çeçen, S.- Gökçek, L.G., "Kültepe Tabletlerinde Yerli Tarihleme Usulleri", *Studies in Honor of Hayat Erkanal, Cultural Reflections*, Homer Yayınları, İstanbul 2006, s. 218-221.

⁶ CAD H, s. 137; AHw, s. 333; CDA, s. 110.

⁷ Bkz. Balkan, K., "Cancellation of Debts in Cappadocian Tablets from Kültepe", *Anatolian Studies Presented to Hans Gustav Güterbock on the Occasion of his 65th Birthday*, İstanbul 1974, s. 39, n: 34; Michel, C., "A table avec les marchands paléo-assyriens", *Assyrien im Wandel der Zeiten*, Heidelberg 1997a, s. 100.

⁸ Kültepe/Kaniş kazılarında ele geçen öğütme taşları, insanların tahılı ezerek kullandıklarını ve bu şekilde tahıldan çeşitli besin maddeleri elde ettiklerini göstermektedir. Arkeolojik buluntularla birlikte, çivi yazılı belgeler de tahılın öğütülerek kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bir Kültepe metninden öğrendiğimize göre, Anadolu'da öğütme işini bayanlar yapıyordu. Aşur-iddi(n), Aşur-nādā ve İli-ālum arasındaki TC 3, 88 numaralı yazışmada, evlerin, kadın kölelerin ve kadın değirmencilerin satılmasından söz edilmektedir. Metinde,

hašlātum, sadece birkaç masraf listesi ve borç senesinde kaydedilmektedir. *hašlātum*'un Kültepe tabletlerinde sık rastladığımız hacim ölçülerinden *karpatum*⁹ ve *naruqqum*¹⁰ ile ölçüldüğü anlaşılmaktadır. Bu metinlerden, yerliler arasında düzenlenmiş Kt f/k 60 numaralı¹¹ borç senesinde, Peruwa'nın, Tutupiala'ya 4 çuval arpa ile 2 çuval (saplarından/kabuklarından) ayrılmış/elenmiş *hašlātum* vereceği kayıtlıdır. Metinde *hašlātum*'un, özellikle ayrılmış/elenmiş bir şekilde verileceğinin belirtilmesi, onun bir tahıl türü ya da tahılın öğütülmesiyle elde edilen bir besin maddesi olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Tabletten ilgili satırları şöyledir: ¹) 4 *na-ru-uq* ²) ŠE^{am} 2 *na-ru-uq* ³) *ha-áš-la-tim za-ar-a-am* ⁴) *Pé-ru-wa a-na* ⁵) *Tù-tù-p[i-a-l]á* ⁶) *i-da-an-ma*... ^{“1-6)} 4 çuval arpayı, 2 çuval (saplarından/kabuklarından) ayrılmış/elenmiş *hašlātum*'u, Peruwa, Tutupiala'ya verecek ve ...”

hašlātum, Kt g/k 18 numaralı¹² belgede de, arpa, yağ ve sözlüklerde¹³ baklagillerden bir sebze anlamı verilen *kiššanum/kiš(š)i/en(n)um* ile birlikte geçmekte ve yine bu belgede de adı geçen ürünlerin (saplarından/kabuklarından) ayrılmış/elenmiş bir şekilde verileceği kaydedilmektedir. Tabletten ilk satırları kırık olduğu için belgenin kimler arasında düzenlendiğini bilemiyoruz. Metnin ilgili satırları şöyledir: ⁹) ... 11 *na-ru-uq* ¹⁰) ŠE^{am} 6 *na-ru-uq* ¹¹) *ha-áš-la-tim* 1 *na-ru-uq* ¹²) ŠE^{um} *kà-lu-á-i-um* ¹³) 2 DUG Ĭ.GİŠ 1 *na-ru-uq* ¹⁴) *ki-š-i-ni mi-ma* ¹⁵) *a-nim za-ar-a-am* ¹⁶) *i-na-dí-ú*... ^{“9-16)} ... 11 çuval arpa, 6 çuval *hašlātum*, 1 çuval kurutulmuş arpa, 2 kap yağ (ve) 1 çuval *kišinnum*; bütün bunları (saplarından/kabuklarından) ayrılmış/elenmiş (bir şekilde) bırakacaklar...”

“değirmenci, öğütücü” anlamında kullanılan kelime Akadca *æē'inum*'dur. Bu kelime, bildiğimiz kadarıyla şu ana kadar neşredilmiş Kültepe tabletleri arasında sadece bu metinde kayıtlıdır. Tabletten ilgili satırları şöyledir: ⁴) *i-na ba-áb ha-ra-ni-kà* ⁵) *aq-bi₄-a-kum um-ma* ⁶) *a-na-ku-ma ú-za-kà-ma* ⁷) *a-ša-pá-ra-kum* ⁸) *ú-za-ki-ma a-wa-at* ⁹) DINGIR^{li} *da-na* ¹⁰) *a-pu-tum i-na u₄-mi-[im]* ¹¹) *ša æup-pá-am ta-ša-[me-ú]* ¹²) É^{ti} 2 GEME₂.HI^{ti}.kà ¹³) *ki-lá-al-ti-ma* ¹⁴) *ù æé-i-ti-in ki-lá-a[l]-ti-m[a]* ¹⁵) *a-na ší-mi-im dí-na-ma* ¹⁶) KÜ.BABBAR *šé-bi₄-lam* ¹⁷) É^{tam} *ag-ra-ma* ¹⁸) *ta-áš-ba*... ^{“4-7)} Senin yola çıkışında sana (şöyle) söyledim: Ben temize çıkacağım (iddialarım temize çıkacak) ve (sonra) sana yazacağım. ⁸⁻¹⁵⁾ (Şimdi) temize çıktım. Tanrının sözü güçlüdür (önemlidir). Günlerdir mektubu işitiyorum. Lütfen, (hem) evleri hem senin iki bayan köleni hem değirmenci (öğütücü) kızları sat. ¹⁶⁻¹⁸⁾ Gümüşü bana gönder ve (bir) ev kirala (ve) orada otur...”

⁹ *karpatum* (DUG), CAD K, s. 219; AHw, s. 449; CDA, s. 149'da “toprak çömlek”, “*naruqqum*'un 1/4'e karşılık gelen ölçü” anlamlarında kullanılan bir hacim ölçüsüdür.

¹⁰ *narūqum/naruqqum* için sözlüklerde (CAD N/I, s. 379; AHw, s. 749; CDA, s. 242), “deri torba, çuval”, “tahıl tartmada kullanılan hacim ölçüsü” ve “ticarî sermaye” olmak üzere üç farklı anlam verilmektedir.

¹¹ Balkan, K., 1974, s. 38-39, n: 34.

¹² Balkan, K., a.g.m, s. 39, n: 34.

¹³ CAD K, s. 456; AHw, s. 492; CDA, s. 162.

hašlātum'un, Kt 88/k 71 numaralı¹⁴ masraf listesinde de *karpatum* ile tartıldığı ve *hašlātum* için yarım *šeḡel* ödendiği anlaşılmaktadır. Tabletlin ilgili satırlarında şunları okuyoruz:³⁴⁾ ... 1/3 GÍN *a-na šu-um-ki*³⁵⁾ *áš-qúl* 1/2 GÍN *a-na* 1 DUG *ha-áš-lá-tim*³⁶⁾ *áš-qúl*...³⁴⁻³⁶⁾ ... 1/3 *šeḡel* soğan için tartım. 1/2 *šeḡel*, 1 kap *hašlātum* için tartım...”

Yine yerli kimselere ait Kt f/k 62 numaralı¹⁵ borç senedinde, Lulū ve Hapuanika'nın, Šaktunua'ya 1 çuval *hašlātum* ve 1 çuval arpa borçlu oldukları anlaşılmaktadır. Metnin ilgili satırlarında şu ifadeler kayıtlıdır: ¹⁾ 1 *na-ru-uq* *ŠE^{am}* ²⁾ 1 *na-ru-uq* ³⁾ *ha-áš-lá-tim* ⁴⁾ *i-æ-er* ⁵⁾ *Lu-lu-ú* ⁶⁾ *ú* *Ha-pu-a-ni-kà* ⁷⁾ *Ša-ak-tù-nu-a* <*i-šu*>...¹⁻⁷⁾ 1 çuval arpa, 1 çuval *hašlātum*, Lulū ve Hapuanika üzerindedir. Šaktunua alacaktır...”

Kt h/k 333 numaralı¹⁶ masraf listesinde de, 4 çuval buğday ve 2 çuval *hašlātum* için 11'den 1/4 *šeḡel* eksik gümüş (10 3/4 *šeḡel*) ödendiği kayıtlıdır. Tabletlin ilgili satırları şöyledir: ¹⁾ 4 *na-ru-uq* ²⁾ *ar-ša-tum* ³⁾ *ši-na na-ru-uq* ⁴⁾ *ha-áš-lá-tum* ⁵⁾ 11 LÁ 1/4 GÍN KÛ.BABBAR ⁶⁾ *ši-im-šu-nu* ⁷⁾ *áš-qú-ul* ⁸⁾ *iš-tù ha-mu-uš-tim* ⁹⁾ *ša En-na-nim*¹⁻⁹⁾ 4 çuval buğday, 2 çuval *hašlātum*, 11'den 1/4 *šeḡel* eksik (10 3/4 *šeḡel*) gümüş, onların fiyatı (olarak) tartım. Ennānum'un *hamuštum*'luğundan (haftasından) (itibaren).”

hašlātum'un tabletlerde genellikle buğday ve arpa ile geçmesi ve bazı metinlerde “saplarından/kabuklarından ayrılmış/elenmiş *hašlātum*” ifadesinin kullanılması, bu kelimenin, tahılın öğütülmesi ya da haşlanması gibi birtakım işlemler sonrasında elde edilen bir besin maddesi, “buğday yarması” ya da kuvvetle muhtemel “bulgur” anlamında kullanıldığını akla getirmektedir. Bulgurun elde edilmesi için buğdayın ilk önce haşlanması gerekir. Hatta, günümüzde çoğunlukla bulgurdan yapılan, “haşlamak” fiilinden türetilmiş olması muhtemel “haşıl” olarak bilinen bir yemek türü de vardır. Akadca “*hašālu*” fiilinden türetildiği düşünülen *hašlātum*'un da, metinlerde tahılla ilgili görünmesi ve konsonların aynılığı göz önüne alındığında, bu kelime Türkçe'deki “haşlamak” fiili ile yakından ilişkili olabilir mi sorusu akla gelmektedir. Elbette, bu konuda kesin bir hükme varabilmek için, *hašlātum* kelimesi ve “haşlamak” fiilinin etimolojisi ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılması gerekmektedir.

¹⁴ Albayrak, İ., “Kültepe'den Değişik Bir Masraf Listesi”, *Archivum Anatolicum*, Sayı: 5, Ankara 2002, s. 1-10.

¹⁵ Balkan, K., 1974, s. 38-39.

¹⁶ Balkan, K., a.g.m, s. 39, n: 34.

Kaynakça ve Kısaltmalar

AHw: Akkadisches Handwörterbuch, W. Von Soden, Wiesbaden 1965.

ALBAYRAK, İ., “Kültepe’den Değişik Bir Masraf Listesi” *Archivum Anatolicum*, S. 5, s. 1-10, Ankara 2002.

BALKAN, K., “Cancellation of Debts in Cappadocian Tablets from Kültepe”, *Anatolian Studies Presented to Hans Gustav Güterbock on the Occasion of his 65th Birthday* (PIHANS 35), s. 29-41, İstanbul 1974.

BAYRAM, S., “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Wade İfadesi ve Çıkan Neticeler”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, s. 453-462, Ankara 1990.

CAD: The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, 1971.

CDA: A Concise Dictionary of Akkadian, Wiesbaden 1999.

ÇEÇEN, S-GÖKÇEK, L.G., “Kültepe Tabletlerinde Yerli Tarihleme Usulleri”, *Studies in Honor of Hayat Erkanal, Cultural Reflections*, Homer Yayınları, s. 218-221, İstanbul 2006.

GÖKÇEK, L.G- KUZUOĞLU, R., “Kültepe Metinlerinde Geçen Hububat Türleri ve Ticareti”, *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, s. 151-160, Ankara 2006.

KULAKOĞLU, F., *Kültepe-Kaniş Kazıları 2006 Yılı Raporu*, Ankara 2006.

MİCHEL, C., “A table avec les marchands paléo-assyriens,” in H. Waetzoldt and H. Hauptmann (edt), *Assyrien im Wandel der Zeiten*, *Compte rendu des Rencontres Assyriologiques Internationales* (CRRAI 39), s. 95-113, Heidelberg 1997a.

ÖZ, E., *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu’da Tarım ve Hayvancılık*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

ÖZGÜÇ, T., *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948*, Ankara 1950a.

_____, *Kültepe-Kaniş, Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Seri, S. 19, Ankara 1959.

_____, *Kültepe-Kaniş II, Eski Yakınoğlu’nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

TC: Tablettes Cappadociennes

ÜNAL, A., *Anadolu’nun En Eski Yemekleri, Hititler ve Çağdaş Toplumlarında Mutfak Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.